

Hörcher Ferenc

ANGLOFIL GONDOLKODÁS KÖZÉP-EURÓPÁBAN: SZEMÉLYES ÉS TÖRTÉNETI VISSZAEMLÉKEZÉSEK

A BRIT KONZERVATIVIZMUS EGYETEMESSÉ VÁLÁSA: AZ ANGLOFIL GONDOLKODÁS KÖZÉP-EURÓPAI SZEMSZÖGBŐL

Az anglofil – akárcsak az anglofób – gondolkodás egész Európában jelen van. Ez a mozgalom azóta terjed Európa-szerte, mióta Voltaire a felvilágosodás fénykorában, illetve még korábban hangot adott az angolok iránt érzett csodálatának. Az anglofilia nem csupán értelmiségiek körében dívó divathóbort. A jelenség futótűzként terjedt a társadalomban, hatást gyakorolva a társadalmi spektrum szinte minden szegmensére. A jelenség mögött megbúvó egyetlen kiváltó okra rámutatni nehéz lenne. Az ugyanakkor elmondható, hogy az anglofiliát kontinensszerte tápláló egyik legfontosabb tényező a brit konzervativizmus. Nagy-Britannia szigetországgként a társadalmi szokások fejlődésének sajátos, a kontinens országaitól eltérő útját járta be. Emiatt Anglia – ahogyan az anglofiliáról szóló diskurzusban az országot nevezik – Európa szemszögéből nézve mindig kissé másnak, idioszinkratikusnak és némiképp furcsának hatott, és még messzebből szemlélve az idegenség érzete csak fokozódik. Ez a jelenség az ország egyértelmű hagyománytiszteltéből fakad: nem követi a kontinensen aktuálisan dívó trendeket. Angliát mássága a többi ország lakóinak szemében mintegy alternatívát kínál saját, gyakran nehéz helyzetükre. Ez az alternatíva a 18. században a francia felvilágosodás képviselői számára az abszolút uralom és a párizsi feslett erkölcsök,

míg a világ többi része számára a napóleoni birodalmi álmok ellenében jelent meg. A németek számára az anglofilia az alulkormányzott birodalmat, Weimart, később pedig Bismarck, illetve Hitler autoriter berendezkedését ellensúlyozó alternatívát képviselt. De mit jelentett Anglia a vasfüggönyön túl élő emberek számára?

Jelen fejezet erre a kérdésre igyekszik részben szubjektív, részben objektív választ adni. Szerzőjeként egyfajta éntörténetként összegyűjtök néhány e jelenséggel kapcsolatos élményt saját életemből, mind a vasfüggöny lebontását megelőző, mind az azt követő időszakból. Ehhez a nézőpont kiemelése végett az egyes szám első személyű történetvezetést választottam. Ezután léptéket váltva, rekonstruktív narratíva alkalmazásával felvázolom a magyar anglofil gondolkodás esztétörténetét a nagy francia forradalom időszakától kezdődően.

A történet tanulsága nem csupán annak megállapításában áll majd, hogy – a Magna Charta és annak magyar párhuzama, az Aranybulla időszakától kezdve – mennyi hasonlóság és mennyi különbség van a brit és a magyar alkotmányjogi hagyomány között.¹ Bár mindig is voltak olyanok, akik meggyőzőnek és jelentőségteljesnek találták e párhuzamot, a jogtörténészek a mai napig inkább tagadják ezt a feltételezést.² A tényleges történelmi egybeeséseket illetően természetesen igazuk van, azonban a két kultúra szigorúan tagolt osztálystruktúrája mégiscsak emlékeztet egymásra. Jelen tanulmány ugyanakkor amellet érvet, hogy az anglofilia által festett idealizált kép mind a gyakorlati politikai orientáció, mind a politikai filozófia szempontjából erőteljes üzenetet hordoz, és mindkettőre érdemes reflektálni. Mindazonáltal ezen üzeneteket meglehetősen nehéz lefordítani a hétköznapi logika nyelvére. Viszont azt látjuk, hogy ezeket az üzeneteket nagy hatékonysággal fordítják le a maguk nyelvére azok, akik kevésbé reflektált módon, egyszerűen az életmódbeli minták követésében vélik megtalálni az anglofilia értelmét.

Elöljáróban még egy megjegyzést érdemes tenni. Az anglofilának nem csupán egyetlen dimenziója van. Kulturális manifesztációja nem hasonlítható össze politikai aspektusaival. Ha valaki szereti Jane Austent vagy a Beatlest, még nem feltétlenül rajong Margaret Thatcher politikájáért vagy az

¹ GROSSCHMID 1928.

² Az ilyen gondolkodókra lásd például CONCHA 188o: 33–44.

alkotmányos monarchiáért. E két vetület ugyanakkor nem is teljes mértékben független egymástól. Ennek oka, hogy a kultúra – meglepő módon – hatást gyakorol a politikára abban az értelemben, hogy aki a divatot és a trendeket irányítani képes a kultúrában, az közvetlen befolyást gyakorolhat a politikára és a társadalmi kérdésekre is. Egyértelműen ez az oka annak, hogy az úgynevezett „puha hatalom” (*soft power*) eszközével való politizálás a 21. század geopolitikai versenyének kulcsfontosságú területévé lépett elő.

Végül hozzá kell tennünk, hogy korunk Nagy-Britanniája egyes vélemények szerint olyan folyamaton megy keresztül, amelynek eredményeképp fokozatosan elveszíti a világ többi országától világosan elkülönülő, sajátos karakterét – legalábbis ezt sugallja Roger Scruton *England: An Elegy (Anglia, egy eltűnő ideál)* című munkája.³ Ha ez valóban így van, akkor az anglofil gondolkodás képviselői talán az utolsó pillanatait élik annak a korszaknak, amikor még valóban létezik az a sajátos kultúra, amelynek csodálattal adózhatnak. Később is létezhet még az emlékek és ábrándok világában, nem létező utópisztikus vízióként, vagy egyszerűen történelmi visszatekintésként, míg a többi néma csend.

AZ ANGLOFÍLIA MINT CSALÁDI ÖRÖKSÉG

Az anglofil gondolkodás családi örökségem része. Mérnök édesapám a budai II. Rákóczi Ferenc Gimnázium elődjében (ő Rákócziánumnként emlegette) töltötte középiskolás éveit, itt kezdett angolul tanulni, tanára a híres Országh László volt. Jómagam ezt a nevet az angol–magyar szótár borítójáról ismertem, amelyet az 1970-es és 1980-as években minden angolul tanuló, vagy az angollal hivatásként foglalkozó oly jól ismert – ebben az időben ugyanis természetesen nem léteztek még online szótárak. Országh László ezenkívül szerzőként vagy társszerzőként számos, a magyar középiskolai angoltanításban használt nyelvkönyvet is jegyzett. Egyetemi oktatói munkáját az Eötvös Collegiumban, valamint a budapesti bölcsészkar angol irodalomtörténeti tanszékén magántanárként, majd Debrecen – a „kálvinista Róma” – egyetemén az angol

³ SCRUTON 2001.

nyelv és irodalom tanszék vezetőjeként folytatta. Később első magyarként az angol nyelv és kultúra terjesztésében vállalt szerepéért megkapta a brit birodalmi lovagrend tiszteletbeli parancsnoka (C. B. E.) címet.

Országgh tanítványaira nagy hatást tehetett, mert személye újra és újra előkerült édesapám emlékeiből. Megtudtam tőle, hogy a kommunista hatalomátvételt követően Országgh elvesztette az Eötvös Collegiumban – az ország legtekintélyesebb, az egyetemi élet krémjét tömörítő felsőoktatási szakkollégiumában – betöltött állását, ráadásul egyik volt tanítványa, édesapám évfolyamtársa fel is jelentette a hatóságoknál. Számomra mindebből nyilvánvalóan következett, hogy az angol kultúra iránti vonzalomként meghatározott anglofilia a kommunistaellenes érzület egy formáját képviselte.

Országghnak köszönhetően édesapámra is nagy hatást gyakorolt az angolszász világ. Ha második világháborús emlékei kerültek szóba, minden alkalommal megemlítette, hogy a háború idején a BBC rádióadását hallgatták, mert az igazat akarták tudni a háború állásáról. Amikor a szovjet csapatok előrenyomulása idején a Műszaki Egyetemen tanuló egyetemisták vezetőikkel együtt elhagyták az országot, Németországban kerestek menedéket, ahol sikeresen folyamodtak menekültstátuszért az amerikai hatóságoknál. Édesapám azt remélte, így megmenekülhet attól, hogy a Szovjetunióba hurcolják kényszermunkára (amit idehaza „málenkij robot” elnevezéssel csúfoltak).⁴ Ezek az emlékek számomra gyermekként arról tanúskodtak, hogy Nagy-Britanniában (és az Egyesült Államokban) sokkal inkább meg lehet bízni, mint a bennünket akkor körülvevő hatalmakban: a németekben vagy a szovjetekben. Ezeket az információkat megerősítette mindaz, amit anyai nagyanyám életéből fel tudok idézni. Velünk élt, alkalmi varrónői munkákat vállalva egészítette ki nyugdíját. Bár amint később megtudtam, nagyanyám a két világháború közti időszakban férjével, nagyapámmal együtt a revizionista és szélsőjobboldali mozgalmakat támogatta, amikor gyermekkoromban, az 1970-es években figyeltem őt, ahogyan az asztali lámpa fénye mellett varr, rádiója, amelynek fénye zölden világított a sötétségben, mindig ugyanazt a két szignált recsegte: „Ez itt Amerika hangja Washingtonból” vagy „A Szabad Európa Rádió adását hallják”. Szüleinek három fia és

⁴ Ennek kapcsán lásd PÁSZTOR–FEKETE–SZALÓKY 2020.

rajta kívül két további lánya született. A fiúk mind eltávoztak az országból 1945 után, és nagyanyám – amikor már lehetőség volt rá – meghívást kapott egyik fiútestvérétől, akit így meglátogathatott az egyesült államokbeli Connecticutban. Sok-sok ajándékkal tért haza, és rendszeresen kaptunk postán is csomagokat a messzi Amerikában élő nagy-nagybátyáimtól.

A KÖZÉPOSZTÁLY ANGLOFÍLIÁJA KÖZÉP-EURÓPÁBAN

Édesapámnak és édesanyámnak más-más oka volt arra, hogy bizalommal tekintsen az angolszász világ felé. Édesapám családja – a Hörcher család – Svájcban származott, és Ausztrián keresztül érkezett Magyarországra kőművesként, saját építőipari vállalkozással. Viszonylag szépen jövedelmező vállalkozásuknak köszönhetően – nagyapám korai halálát követően – fel tudtak húzni egy háromemeletes családi házat a Rózsadombon, Budapest akkor beépülő elegáns és divatos lakóövezetében. Németajkúnak születettek lévén legitimista érzületűek voltak, azaz a Habsburg trónörökös magyar trónigényét támogatták. Nagyapám még édesapám tizenéves korában meghalt, a vállalkozás pedig végül, a háború után áldozatul esett a kommunista államosítási hullámnak. Édesapám tanulmányai és háborús tapasztalatai miatt is az angolszász politikai tradíció iránt érzett szimpátiát, az MIT-t emlegette a világ legjelentősebb felsőoktatási intézményeként.

Édesanyám családja magyar származású volt. A két világháború között Miskolcon éltek. Dédapám volt a helyi fürdő igazgatója és a történelmi társaság elnöke, ezenkívül lelkes amatőr fotográfusként és a helyi önkéntes tűzoltó egyesület tagjaként is ismert volt a városban. Három lányukat és három fiukat a kemény munka szellemében nevelte, ugyanakkor a tisztességes, kultúrában gazdag életvitelt is szerette volna számukra biztosítani. Ideálként tekintett a nagypolgári életmódra, amely bizonyos tekintetben a kisbirtokos nemesség mindennapjaira emlékeztetett. Evangélikus eszményképét a kemény munka és az úriemberként való viselkedés testesítette meg. Nagyanyám szavajárása volt: „Egy *úrigyerek* sosem tenne ilyet!” Bár nagyanyám úriembereszménye nyilván mást jelentett, mint amit Angliában értenek e szó alatt, ugyanakkor a kötelességet előtérbe helyező protestáns gondolkodása nem is állt olyan

távol az angol középosztály viktoriánus ideáljától. Mindkét kultúra történelmi középosztálya számára mintát adott az, amit „úri modornak” tekintettek. Fontos megjegyezni, hogy a keresztény középosztály „világnézete” Magyarországon – kimondva-kimondatlanul – gyakran összekapcsolódott a kor közbeszédére is jellemző antiszemitizmussal. Ám a háború közeledtével a németbarátság szemben állt az anglofilia vagy a frankofónia tájékozódási irányával. Míg Magyarországon az anglofil tradíciót hagyományosan az arisztokrácia képviselte, a két világháború közötti időszakról kezdve a középosztály mentalitását és önképét is jelentős mértékben tudta befolyásolni. A magyar középosztály sok tagja számára természetesen a társadalmi felemelkedést a nemesség értékrendjének átvétele ígérte. A 19. századi regények mindkét országban bőven kínálnak anyagot a nemesség/arisztokrácia társadalmi státusza és a középosztály kulturális preferenciáinak találkozására. Mindaz, ami Jane Austentől George Eliotton át Henry Jamesig számos angol író regényeiben tükröződik, megtalálható a magyar irodalomban is Eötvös József, Kemény Zsigmond, Jókai Mór vagy Mikszáth Kálmán műveiben. A viktoriánus erkölcsök vonzották a magyar dzsentriréteget, amely kifejezést Magyarországon az angol *gentry* szó jelentésétől némileg eltérően, a – szó eredeti értelmében vett – középosztályba beilleszkedő köznemesség megjelölésére használták, amely igyekezett megőrizni társadalmi presztízsét és státuszát, bár birtokát és vele vagyonát is elveszítette. Noha a dzsentrik jelentős pozíciókat töltöttek be az állami közigazgatásban, nem minden esetben kerültek ki győztesen a hagyományos városi polgársággal, illetve a feltörekvő új polgári réteggel folytatott presztízsharcból, ami viszont táptalajt biztosított a magyarországi antiszemitizmus számára. A sikeresen feltörekvő középosztályt a vesztes nemesi rétegek antiszemita érvekkel támadták. Bár ez a vád a két világháború előtt az anglofilia híveivel kapcsolatban is elhangzott, mint említettem, a második világháború idején az anglofilia már sokszor németellenességgént manifesztálódott, akár a korábbi elit, akár a középosztály köreiben. A kommunista hatalomátvételt követően a dzsentriket első számú közellenséggé nyilvánították, és többfrontos támadást indítottak a középosztály mentalitása ellen is. Az antiszemitizmus vádja itt is előkerült, de az anglofilia is vörös posztó volt az új hatalom számára. Az angol kultúra iránti szimpátiát és az angolszász társadalmi kapcsolatokat az új rendszerrel szemben elkövetett árulásként értékelték. 1956-ban viszont számos fiatal

Nagy-Britanniában vagy az Egyesült Államokban keresett menedéket a forradalom vérbe fojtását követő megtorlás elől.

EGY MAGYAR EGYETEMI HALLGATÓ ANGLOFIL
GONDOLKODÁSA A KOMMUNIZMUS ÉVEI ALATT

1987–1988-ban a Soros Alapítvány ösztöndíja jóvoltából egy évet tölthettem Oxfordban. Ez az egy év – amelynek során az egyetem egyik legpatinásabb kollégiumában, az Oriel College-ban lehettem vendéghallgató – meghatározónak bizonyult személyiségem formálódására nézve. Úgy tűnt, a kutatói életmód sajátosságai összhangban állnak személyes habitusommal. Ugyanakkor nem tudtam volna kiaknázni ezt a lehetőséget, ha az angliai évetem nem előzte volna meg az az öt év, amelynek során angol szakosként tanultam először Szegeden, aztán Budapesten. Az angol és magyar nyelv és irodalom szakra annak köszönhetően nyertem felvételt, hogy a gimnáziumi angolórák mellett szüleim magánnyelvórákat is finanszíroztak számomra, továbbá 17 évesen alkalmam nyílt egy nyelvtanfolyamon angol nyelvű környezetben tanulni Londonban. A szüleim nyilvánvalóan nagy hangsúlyt fektettek angol nyelvi ismereteim pallérozására. Mivel az egyetemi képzésben a magyar mellett az angol lett a szakom, szüleim úgy vélték, megalapozták valamely angolszász országba történő „disszidálásomat” is, ahol – reményeik szerint – szabadabb élet várt volna rám.

Az angol kultúra egyetemi éveim során vált elsődleges fontosságúvá számomra. Bár a diplomataszülők gyermekeinek angoltudásával nem kelhettem versenyre, mégis teljesen új világ kapuja tárult fel előttem, amelyet hihetetlenül élveztem, és amely lehetővé tette, hogy a hazámban aktuálisan érvényesülő kommunista uralmon túlra tekintsek. Az ELTE angol tanszékének volt költészettel foglalkozó műhelye, amelynek számos oktatója költőként is tevékenykedett. Ők tárták fel előttem Shakespeare világát (akinek egy külföldi tanulmányút melléktermékeként magyarra fordítottam a szonettjeit) és az angol romantikus költészetet (írtam egy szindarabot is, amelyben Byron, Shelley és Keats találkozik össze Olaszországban). A brit konzervativizmussal Oxfordban ismerkedtem meg, amikor Edmund Burke nevezetes munkáját tanulmányoztam. Angliai tanulmányaim során személyesen is

találkoztam az 1956-os menekültnevezdek képviselőivel, többek között Péter Lászlóval, a Londoni Egyetem Szláv és Kelet-Európai Intézetének történészprofesszorával, Sárközi Mátyással, aki a BBC magyar részlegének munkatársa volt, valamint Czigány Lóránt irodalomtörténésszel. Az Oriel College-ban zajló pezsgő egyetemi élet is lenyűgözött, többek között az egyetemi diákönkormányzat szívének számító, gondosan szervezett Middle Common Room. Számomra ez is fontos része volt az igazi demokratikus politikával való ismerkedésnek, ahogy az is, hogy eljuthattam a brit parlament alsóházi vitáuléseire, és a BBC magyar adása interjút készített velem. Valahányszor felutaztam Londonba, mindig betértem a Szent Pál-székesegyház mögött megbúvó kis jótékonyági könyvesboltba, ahonnan mindenki három ingyen könyvvel térhetett haza, aki felmutatta magyar útlevelét. Az All Souls College-ban személyesen találkoztam Isaiiah Berlinnel is, aki – Leszek Kolakowskival együtt – egyfajta példaképpé vált számomra: hogyan lehet kelet-európai menekültből oxfordi tanárrá válni. Az Oxfordban töltött évem után – amelyet valamivel később a King's és a Trinity College, azaz a Cambridge-i Egyetem két talán leggazdagabb kollégiumának közös ösztöndíjasaként eltöltött félév követett – véglegesen elköteleződtem az angol kultúra mellett. Ezek Margaret Thatcher miniszterelnökségének éveit voltak, és már nem sok választott el bennünket a vasfüggöny lebontásától, amely Magyarországot és a keleti blokk többi országa számára elhozta a kommunista uralom alóli felszabadulást. Amint később kiderült, a Soros Alapítvány ösztöndíjai az új politikai elit felkészítését célozták jövőben betöltendő pozíciókra. Az akkori ösztöndíjasok közül többen váltak aktív politikussá, köztük Orbán Viktor, hazánk jelenlegi miniszterelnöke, aki évfolyamtársunk volt az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán, amely a kívülállók számára azokban az években még mindig az elnyomó rendszer ideológiai melegágyának számított. Bár én magam nem lettem politikus, kutatóként sokat foglalkoztam a brit politikai gondolkodással. Az, hogy a kommunista uralom idején középosztálybeli családban nőttem fel Magyarországon, egy életre a kommunizmus ellenségévé tett – édesanyám és édesapám is részt vett az 1956-os forradalomban, így a kommunizmusellenes érzület családi örökségem része. Ugyanakkor saját, az angol életmód terén szerzett személyes tapasztalataim a brit szabadság és a brit mérsékelt konzervativizmus kutatójává és hívévé tettek.

AZ ANGLOFÍLIA MINT A TÖRTÉNELMI
LEGITIMÁCIÓ FORRÁSA A RENDSZERVÁLTOZTATÁS
UTÁNI MAGYARORSZÁGON

Hogy érzékeltessem, milyen közel kerültem az új korszak politikai műhelyeihez, meg kell említenem, hogy a hozzám legközelebb álló egyetemi tanárok közül kettő is vezető politikusa lett a szabad Magyarország első, jobboldali kereszténydemokrata kormányának. Egyikük az Antall-kormány atlanti orientációjának meghatározó szereplője, Kodolányi Gyula volt, aki az összehasonlító irodalomtudományi tanszék kurzusain volt tanárom. Költő is volt egy személyben, és kiválóan beszélt angolul. Máig emlékszem egy kurzusára, ahol klasszikus magyar költők verseit fordítottuk le számos nyelvre. Apósa Illyés Gyula, a 20. századi magyar irodalom egyik legjelentősebb alakja volt, nagybátyja pedig a magyar irodalom fénylő csillagaink egyike, Kodolányi János. Később hallottam azokról a vádokról, amelyek szerint a kommunista állambiztonságnak jelentett, bár bizonyítékot sosem láttam rá – igaz, nem is kerestem. Az ügynökváddal sokszor éltek politikai célokból a rendszerváltást követően, egyfajta politikai ütőkártyaként szolgált. Kodolányitól tanultam, hogy bárhol publikálhatom az írásaimat, feltéve, hogy arról írok, amiről valóban írni akarok. Emlékezetem szerint Soros-ösztöndíjamhoz támogatólevelet írt. Tekintettel arra, hogy éveket töltött az Egyesült Államokban, majd meghonosította az amerikanisztika oktatását az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, külügyi államtitkár és főtanácsadó lett Antall József, a rendszerváltás utáni első szabadon választott miniszterelnök kormányában.

Kodolányi saját szerepéről azt vallotta, hogy párhuzamot mutat a *Magyar Szemle* szerkesztőinek két világháború között betöltött szerepével. Az általa szerkesztett *Magyar Szemle* című folyóirat honlapja a következőképpen magyarázza e párhuzamot:

„1992 novemberében értelmiségiek egy csoportja újtárra indította a *Magyar Szemlét*, amely pártfüggetlen havilapként a politika, a gazdaság, a társadalom, a művészetek és a kultúra világából szemezgetett írásai megjelentetésékor. A címválasztás révén tisztelettel kívántak adózni a régi *Magyar*

Szemlének, amely 1944-ben, Magyarország német megszállásakor szűnt meg. Nagynevű szerkesztői – Szekfű Gyula és az irodalomtörténész Eckhardt Sándor – irányítása alatt az egykori *Magyar Szemle* a két világháború közti Magyarország legkiválóbb elméinek kitüntetett fóruma volt, egyaránt teret adva a hírnevet szerzeteknek és az ifjaknak, jobboldaliaknak és baloldaliaknak, a kormány szakértőinek és az ellenzéknek.”⁵

A folyóirat küldetésének felidézése a lap újraindítása kapcsán kifejezett utalást tartalmaz „Antall József akkori miniszterelnök aktív támogatására”, megemlíti továbbá a *Magyar Szemle* angolszász orientációját, amely „kiemelt figyelmet kíván szentelni Magyarország európai és transzatlanti csatlakozásának”. A lap főszerkesztője 1992 és 2017 között Kodolányi Gyula volt, jelen tanulmány szerzője pedig a szerkesztőbizottság tagja lett.

Angolszász orientációjukat megerősítendő a folyóirat alapítói útjára indították a *Magyar Szemle* angol nyelvű párját is, amely a *Hungarian Review* címet viselte. Ez utóbbi első száma 2010-ben jelent meg, abban az évben, amikor a Fidesz első alkalommal kapott emlékezetes kétharmados felhatalmazást az országgyűlési választásokon. Az angol nyelvű folyóirathoz a két világháború közötti időszak *Hungarian Quarterly* című angol nyelvű lapja adta az inspirációt, amelyet 1934-ben Bethlen István, az 1921 és 1931 közötti időszak miniszterelnöke alapított azzal a nem titkolt szándékkal, hogy „az angolszász⁶ olvasóközönséget megismertesse a Magyarországhoz és a magyarokhoz kapcsolódó témákkal”.⁷ A folyóirat szerkesztője a *Magyar Szemlé*t és a *Nouvelle Revue de Hongrie*⁸ című folyóiratot is sajtó alá rendező Balogh (Blum) József volt, aki irodalmi tehetségéről és remek szervezőképességéről volt ismert. Egy történész a következőképpen mutatta be Balogh Józsefet:

„A 19. század liberalizmusának intellektuális örökségét és a Horthy-korszak forradalomellenes attitűdjét egyszemélyben megtestesítő Balogh a

⁵ GRÓH 2018.

⁶ A korszak szóhasználatában az „angolszász” és az „angol anyanyelvű” kifejezés jelentéstartalma megegyezett.

⁷ Memorandum, 1934. július 3. Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, József Balogh Papers: Litterae Originales (Litt. Orig.) Fond I/1525. Idézi: FRANK 2003: 70.

⁸ FRANK 1993: 5–13; DEMETER 1999: 287–305.

hagyományos értékek őréből vált a német törekvésekkel és nácizmussal szemben álló politikussá.”⁹

Akor vezető politikusai közül maga Bethlen volt a legkifejezettebben anglofil szellemű.¹⁰ Ezen anglofilia jól körülhatárolható politikai jelentéstartalmára Thomas Sakmyster hívta fel a figyelmet, aki szerint Bethlen „azzal is gondosan ápolta a felelős, mérsékelt államférfi imázsát, hogy gyakorta kifejezésre juttatta az Anglia iránt érzett tiszteletét és csodálatát”.¹¹ Frank Tibor idézi a József főherceghez írt Bethlen-levelet, amelyben a következőket jegyzi meg: „a *Hungarian Quarterly* nem csupán Magyarország és Anglia bemutatását tűzte ki célul, hanem – pillanatnyi és mérsékelt módon – a magyarországi anglofil propaganda terjesztését is magára vállalta.”¹² Frank máshol is utal Bethlen anglofil szemléletére: „Amint hasonló társadalmi és politikai háttérrel rendelkező kortársai közül sokan, ő is anglofil elveket vallott.” Még maga a kormányzó, Horthy Miklós is tanúbizonyságot tett angolbarátságáról. Frank kiemeli, hogy hatalomra kerülése amerikai támogatás nélkül lehetetlen lett volna: „Ha elfogadjuk Wittke álláspontját, miszerint »Csehszlovákiát ’amerikai gyármánynak’ tekinthetjük«, akkor azt is leszögezhetjük, hogy Horthy altengernagy Magyar Királyságának születése és fennmaradása – majdnem egészen az összeomlásáig – amerikai segítséggel volt csak lehetséges.”¹³ Ez talán kissé túlzó állítás, tény ugyanakkor, hogy Horthy rendkívül barátságos kapcsolatokat ápol a tengerentúli nagyhatalommal, és az amerikai sajtóban kifejezetten támogatólag, a magyarországi Habsburg-restauráció alternatívájaként ábrázolták. Frank rámutat továbbá, hogy Horthyt Angliához is szoros szálak fűzték: „Horthy altengernagy mind a brit, mind az amerikai elithez erősen kötődött.”¹⁴ Frank szerint Horthy talán valóban brit győzelmet remélve számított Anglia politikai támogatására, mert nagyon tartott a Szovjetuniótól.¹⁵ A későbbi fejlemények tükrében ez a reménye hiábavalónak bizonyult,

⁹ FRANK 1999: 300.

¹⁰ ROMSICS 1995.

¹¹ SAKMYSTER 1978: 3–16.

¹² FRANK 2003: 78. Frank Balogh József Almásy Kálmánnak 1938. szeptember 12-én írt levelét idézi. OSZK: Litt. Orig., Fond 1/45/262.

¹³ FRANK 1999.

¹⁴ FRANK 2018: 176.

¹⁵ FRANK 2018: 11.

azonban sokat elmond a Horthy és kormánya által elképzelt legjobb forgatókönyvről, ahogyan a magyarországi anglofilizmus végső motivációjáról is. Egyes történészek szerint Bethlen anglo-, illetve frankofil gondolkodása a Bethlen-család erdélyi származásának egyenes következménye. Bethlen a két világháború közötti időszak anglofilájának tipikus példája, amely némi utópisztikus felhanggal igyekezett meggyőzni az angol közvéleményt és a brit politikát a magyar ügy igazáról. Ugyanakkor ennek az anglofil beállítottságú politikai elitnek komoly külpolitikai érvei is voltak: Nagy-Britanniát politikai mércének tekintve – helyesen – szembefordultak mind a náci, mind a kommunista totalitarianizmus fenyegetésével. Ez a két világháború közötti anglofil gondolkodás a második világháború alatt őszinte – ámbar hiábavaló – politikai erőfeszítéseket tett: a brit kormánnyal és a brit elit körökkel megkísérelt kapcsolatfelvételtől azt remélték, hogy az ország sorsa e kapcsolatokon keresztül ígéretesebb jövő felé mozdulhat el. Ez a reménysugár azonban Magyarország 1944-es német megszállásával szertefoszlott.

KLASSZIKUS ANGLOFÍLIA MAGYARORSZÁGON

Az én generációm még a szovjet ideológián és az azzal szorosan összefüggő kötelező orosz nyelvórákon nevelkedett. Ezért már az angol nyelv tanulása is az ezzel való szembehelyezkedést jelentette. Az ELTE Bölcsészkar angol és orosz tanszékének hallgatói között szemmel látható volt a különbség, még akkor is, ha az angol tanszék vezetőjének kutatási területe az angol szocialista realizmus irodalma volt. Anglisztikai tanulmányaink megnyitották előttünk Európa kapuit: az ELTE partnerintézeti megállapodásának keretében kétszer is volt alkalmam ellátogatni az angliai Worcester College-ba.

Mégis a kandidátusi fokozat megszerzése lett az a momentum, amely kijelölte tudományos pályám irányát. Miután az Oxfordban töltött évet követően visszatértem Budapestre, képzésemet a Magyar Tudományos Akadémia ösztöndíjával az ELTE-n kezdtem meg. Témavezetőm Ludassy Mária, az úgynevezett Lukács-óvoda tagja volt, aki ugyanakkor szenvedélyesen pedáns filozófiatörténészként és az általa brit moralistáknak nevezett szerzők műveit magyar nyelven kiadó szerkesztőként vált ismertté. Számomra

– az Amerikából visszatért Bence György mellett – kulcsfontosságú kapcsolatot jelentett Hont István, a cambridge-i politikai gondolkodás második generációjának meghatározó alakja is. Bár politikai látásmódunk jelentősen eltért, remekül tudtunk együtt dolgozni. Ő vezetett be a kora újkori politikai gondolkodás kutatásának rejtelseibe, amelynek során különös figyelmet fordítottam a téma szélesebb európai és amerikai összefüggéseire. Ezzel sikerült tágabb kontextusba helyeznem korábbi, Burke munkájával kapcsolatos kutatásaimat. Ludassy Mária volt a témavezetőm, de Hont is jelentős segítséget nyújtott kandidátusi disszertációm elkészítése során is, amelyet a skót felvilágosodás mérsékletfogalmáról írtam.¹⁶ Ugyanebben a szellemben rendeztem sajtó alá Hayek esszéit a skót felvilágosodás egyes szerzőiről, amelyhez John Gray egy tanulmányát is csatoltam magyarázatként.¹⁷ Ez utóbbi projekt hozta meg számomra azt a felismerést, hogy az osztrák filozófiai hagyomány igen közel áll a brit konzervativizmushoz.¹⁸ Nyíri Kristóf osztrák filozófiáról szóló munkájának tanúsága szerint gróf Széchenyi István és édesapja, Széchényi Ferenc jelentős szerepet játszott e hagyomány magyar vonulata tekintetében. Bár Nyíri számára egyértelműen a *The Austrian Mind* című munka adta az inspirációt, Barry Smithszel és Rudolf Hallerrel új filozófiai paradigmát teremtettek, a kontinentális konzervativizmus olyan speciális válfaját, amely sok szállal kötődik a brit prototípushoz.¹⁹

Nyíri szerint Széchenyi István gondolatait jobban megérthetjük a mérsékelt konzervativizmus osztrák hagyományának tükrében. Úgy vélem, Nyíri e megállapítása nagyon fontos, és Széchenyi életének és munkájának valóban van ilyen olvasata is. Az élénkebb közélet elősegítése, beruházásai révén a személyes példa megteremtése a hazai gazdaságban, a magyar kultúra támogatása, a gazdasági és kereskedelmi tevékenység jogi terhek alóli felszabadítása, mindeközben a politikai közösség kiművelése céljával a

¹⁶ Magyar nyelven forrásgyűjteményt jelentettem meg e témában, továbbá disszertációm szerkesztetett változatát: HÖRCHER 1996. Megállapításaim későbbi átdolgozására lásd HÖRCHER 2016b: 5–23.

¹⁷ HÖRCHER 2002.

¹⁸ Számomra Nyíri Kristóf munkája az osztrák filozófia konzervativizmussal kapcsolatos relevanciájának jobb megértésében is nagy szerepet játszott. Saját, e témával kapcsolatos megfigyeléseim egyik korai munkámból ismerhetők meg: HÖRCHER 1995: 27–34.

¹⁹ JOHNSTON 1983.

különböző kulturális intézmények működtetése mind-mind olyan motívum, amely emlékeztet az osztrák filozófia legnagyobb alakjai, többek között a 20. századi Friedrich Hayek gondolkodásmódjára. Mégis, véleményem szerint Széchenyi István anglofiliaja ennél is fontosabb.²⁰ Édesapja, Széchényi Ferenc, a reformgeneráció tagja eleinte támogatta II. József reformintézkedéseit is. Ő volt az, aki Nagy-Britanniába tett látogatását útleírásban örökítette meg, amely részben az ő, részben titkára, Ribini János Dániel munkáját dicsérte.²¹ Nagy-Britanniában a skót felvilágosodás legnagyobbjai közül is találkozott néhányval, többek között Adam Smithszel, a világszerte ismert filozófussal és közgazdásszal, valamint a híres történésszel, William Robertsonnal, akik maradandó hatást gyakoroltak gondolkodására. Meglepő módon, bár katolikus volt, meglátogatta David Hume sírját is, akit széles körben ateistaként ismertek.²² Mégis, igazán jelentős hatást a brit ipar, kereskedelem és mezőgazdaság gyakorolt Széchényi Ferencre, ami magyarázatot adhat gondolatainak Edmund Burke meglátásaival kimutatható hasonlóságára, továbbá arra, hogy miért készített két új alkotmánytervezetet is, amelyek a brit alkotmányból merített hatásokat tükröztek.²³ Széchényi meghatározó szerepet játszott a II. József 1790-ben bekövetkezett halálát követő időszak parázs alkotmányjogi vitáiban, amelyek során alkotmányos reformjavaslatok a brit történeti alkotmány hatását tükrözték.²⁴ Később, amikor a Habsburgok megtorolták az általuk hűtlenségként aposztrofált eseményeket, Széchényi visszavonult a magánélet szféráiba, és a romantikus

²⁰ Ez a motívum is megjelenik Nyíri Széchenyiről írt munkájában. A kora újkori magyarországi anglofilia – többek között Széchenyi és édesapja ilyen irányú gondolkodása – kapcsán lásd még FEST 1917.

²¹ Lásd CSÁKY 1981. Saját észrevételeimet apa és fiú kapcsolatáról a következő munkámban foglaltam össze: HÖRCHER 2016a: 22–45.

²² Az útikönyvnek létezett egy latin nyelvű változata is, amelynek címe *Descriptio itineraria seu peregrinationis C. Francisci Széchényi, per Germaniam, Belgium, Galliam, Angliam et Scotiam, Anno 1787*. (Hivatkozik rá: FEST 1917: 455.) E műnek azonban jelenleg nincs ismert elérhető példánya. Német nyelvű összefoglalójának címe: *Reise Journal vom 23. Mai 1787 bis d. 16. Juli desselben Jahres, enthaltend die Reise von Wien über Prag, Dresden, Leipzig, Dessau, Berlin, Braunschweig, Hamburg, Hannover, Kassel, Wetzlar, Coblenz, Köln, Aachen, Spa*.

²³ Széchényi Ferenc tipikus burke-i reakciót adott a forradalom jelenségére, a *Töprengések* megjelenése előtt fél évvel. KONTLER 1990: 79. Kontler László gondolatának forrása: MARCZALI 1907: 83.

²⁴ Erre lásd CONCHA 1885.

medievalizmus által inspirált katolikus lelki és vallási megújulás egyik vezető alakja lett.

Anglofilijának legjelentősebb hatása azonban az az inspiráció, amelyet fia, gróf Széchenyi István, a magyar anglofilia minden bizonnyal legfontosabb képviselője merített édesapja szellemiségéből. Bár a történeti munkák zöme apa és fia konfliktusát emeli ki, Miskolczy Ambrus helyett a kettejük között kimutatható folytonosságot helyezte a középpontba.²⁵ Fest már korábban rámutatott, hogy az édesapa számára britanniai utazásainak tapasztalatai közül „az ország politikai helyzete, az alkotmány” mindenekfelett állt, még akkor is, ha az útbeszámoló – feltehetően a cenzorok kijátszása végett – vajmi kevés utalást is tartalmaz erre.

Bár Széchenyi Ferenc fiát, gróf Széchenyi Istvánt sokáig nem vonzotta a politika világa, 1825-ben eladdig példa nélküli gesztussal lépett a magyar politikai élet színpadára: megalapította a Magyar Tudományos Akadémiát, birtokai egyévi jövedelmét ajánlva fel a projekt finanszírozására. E nemes tett útjára indította a magyar reformelképzelések legnagyobb hívének kivételes pályáját, akinek nevéhez elsősorban a köz hasznát szolgáló számos társadalmi és gazdasági intézmény megalapítása fűződik. Őt alkalommal látogatott el Nagy-Britanniába, első rövid utazását a napóleoni háborúk lezárultát követően, 1815-ben tette. Naplójának a Brit-szigetekre 1832-ben és 1834-ben tett utazásáról szóló részletei angol nyelven is napvilágot láttak.²⁶ Az ország alkotmányos hagyományai már 1815-ben ámulatba ejtették Széchenyit: „Angliában csupán három dolog az, amit az embernek véleményem szerint meg kell tanulnia, a többi mind semmi: az alkotmány, a gépek és a lótenyésztés.”²⁷

A korabeli magyar utazók zöméhez hasonlóan Széchenyi István is elismeréssel adózott Nagy-Britannia alkotmányos hagyományai előtt. I. Ferenc abszolutisztikus uralma idején még neki magának nem adódott lehetősége arra, hogy kivegye a részét hazája kíváncsatos alkotmányozási folyamatából. Széchenyit az a nagyszabású ötlete emelte aztán a reformkor nagyjainak élére, hogy Magyarország gazdasági és társadalmi szerkezete politikailag nem radikális, de szerkezetileg mélyreható reformokat igényel. Édesapjával

²⁵ Lásd legújabban MISKOLCZY 2019.

²⁶ VÁCI 2021.

²⁷ 1815. december 13. VISZOTA 1925: 167.

ellentétben, aki eltöltött némi időt a Habsburg-közigazgatás részeként funkcionáló államigazgatásban, Széchenyi István saját, az ország egyik vezető nagybirtokosaként szerzett tapasztalataira épített, továbbá kiaknázta azon belátásait, amelyekre az ország arisztokrata elitjének egyik leginkább felvilágosult és legszélesebb látókörű tagjaként tett szert. Világosan látni vélte azt is, hogy Anglia globális sikereit a gazdasági innovációnak köszönhette, amelynek szerves részét képezte a kor csúcstechnológiájával működtetett mezőgazdaság, az egyre élénkülő ipari termelés és a virágzó kereskedelem. Jelentős tényezőnek látta továbbá a dinamikus társadalmi életet, amelynek vezető alakjai jelentős részt vállaltak a kultúra támogatásából és a filantróp tevékenységekből. Azzal is tisztában volt, hogy egy nemzeti múzeum és könyvtár alapítójának fiaként megfogalmazódott vele szemben is egyfajta elvárás, hogy jó példával járjon polgártársai előtt. A Magyar Tudományos Akadémia megalapítására tett felajánlásának sikere további közérdekű vállalkozásokra sarkallta. Megfigyelte, hogy Anglia pezsgő társadalmi életének titka a társadalmi kapcsolatok dinamikus jellegében rejlik. Ennek szellemében megalapította a Nemzeti Kaszinót, ahol összegyűlhetett az új társadalmi, üzleti és kulturális elit, amelynek valamennyi tagja érdekelt volt mind a horizontális, mind a vertikális kapcsolatok élénkítésében. Széchenyi jól tudta, hogy a nagybirtokos réteg felelőssége és érdeke is az ipari termelés fellendítése. Osztrák partnereket talált egy hajógyár felépítéséhez. Azt is felismerte ugyanakkor, hogy a jogi környezet nem volt megfelelő állapotban az effajta kezdeményezésekhez – megjelentette tehát nagy hatású társadalompolitikai vitairatát, a *Hitelt*. Munkájában amellet érvet, hogy az ország gazdasági vérkeringésének élénkítése érdekében mind saját osztályának, a nagybirtokos arisztokráciának, mind a köznemességnek áldozatokat kell hoznia. Ennek legfontosabb vetületét az ösiség előjogáról való lemondás és a közteherviselés elfogadása jelentette. Széchenyit mindezekon felül foglalkoztatta a közlekedés és a kommunikáció kérdése, mivel jól tudta, hogy az angol siker mögött nem kis részben a kereskedelmi utak és a közlekedési innovációk állnak. A gőzgépek innovációját felhasználva Széchenyi jelentős részt vállalt a vasúti és a vízi közlekedés fejlesztésében. Tengerparttal nem rendelkező ország lévén Magyarország a vízi áruszállítás során a Dunára és a Balatonra tudott támaszkodni. Széchenyi István volt az első állandó, Pestet és Budát és ezen keresztül az ország két felét összekötő, így szimbolikus jelentőségű

Duna-híd megépítésének legfőbb motorja is. A híd motívuma köré épült Bereményi Géza 2002-ben bemutatott filmje, a *Hídember* is. Széchenyi alakja részben saját írásai, részben nagyon is gyakorlatias társadalom- és kultúrátámogató attitűdje miatt ragadja magával a ma emberének képzeletét is. Miután vitairatban a magyar nyelvű színdarabokat műsorára tűző színház szükségessége mellett érvelt, jelentős szerepet vállalt a színház koncepciójának megálmodásában és sikerre vitelében is. 1837-re az első Nemzeti Színház készen állt megnyitni kapuit a közönség előtt.

Lényeges, hogy Széchenyi világosan látta: a társadalmi béke megőrzése kulcsfontosságú tényező az ország felemelkedésében. Minden bizonnyal sokat hallott a brit társadalmi osztályok és az azokat képviselő politikai erők sikerre vezető kompromisszumairól, ahogyan azzal is tisztában volt, hogy a társadalmi békétlenség sokszor gátat vetett Franciaország fejlődésének mind a forradalom idején, mind azt követően. Ahogyan számos más vonatkozásban – például a jövő politikai elitjei és az uralkodó között kialakítandó viszony tekintetében –, Széchenyi ebben a kérdésben is a brit példát látta követendőnek, azaz egyfajta mérsékelt társadalmi progresszizmus és az óvatos politikai és intézményi konzervativizmus ötvözetében gondolkodott, amelynek alapját a bizalom és a kölcsönös társadalmi hitel képezi. Sajnálatos módon azonban csak rövid idő adatott számára a magyar politikai gondolkodás meghatározó alakjaként. Az ifjabb generációt feltüzelték a tehetséges szónok és politikai innovátor, Kossuth Lajos országgyűlési beszédei és publicisztikái. A magyar elit radikalizálódása és a Habsburgok szűklátókörűsége szabadságharcba és a Habsburg-ház trónfosztásába torkollott.²⁸

A bécsi kormányzat gyorsan és kegyetlenül torolta meg a magyar forradalmat. Csak az évekig tartó abszolutisztikus uralmat, illetve a bécsi udvar és a magyarokat képviselő politikusok kiegyezését követően kerekedett felül az angolszász inspirációjú konzervativizmus ügye. A kiegyezés végül 1867-ben született meg Ferenc József mint magyar király és a „haza bölcse”, Deák Ferenc vezette tárgyalódelegáció között. Deák tehetséges jogász és taktikus tárgyalópartner volt, és Poroszország felemelkedése rádöbbenette Bécset, hogy a magyarok megbékítése létfontosságú a birodalom túlélése

²⁸ Kossuth Lajos pályája nagy pillanatának visszaidézésére és arra az áttörésre, amelyet a Habsburgok 1848 márciusában az úgynevezett áprilisi törvények elfogadásáról való meggyőzése jelentett, lásd DEÁK 2001 és HÖRCHER 2019: 91–120.

szempontjából. A kiegyezés eredményeképp megszületett az Osztrák–Magyar Monarchia. A későbbi történeti értékelések némelyike – köztük Bibó István véleménye – szerint a magyarok elhibázott kompromisszumot kötöttek, feladva az ország függetlenségét és autonómiáját, amely végül elvezetett az első világháborúban elszenvedett vereséghez, a Magyar Királyság széteséséhez és az ország sorsának Trianonban történt megpecsételéséhez.²⁹ Más munkák ugyanakkor – többek között Péter László részletekbe menő tanulmányai – meggyőzően érvelnek amellett, hogy a kiegyezés valójában mindkét ország elitje részéről okos lépés volt, amelyet fél évszázadnyi béke és Magyarország sosem – korábban és azóta sem – látott gazdasági és kulturális felvirágzása követett.³⁰ Ez a kérdés ugyan azóta sem jutott nyugvópontra a szakirodalomban, és talán nem is fog soha, az azoban elmondható, hogy a Monarchián belül továbbélt egyfajta mérsékelt konzervatív angolszász orientáció.

ANGLOFÍLIA A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT, MAJD A KOMMUNIZMUS IDEJÉN

A két világháború közti időszakban az anglofília ismét fontos szerephez jutott. Ezt a korszakot Magyarországon Horthy Miklós altengernagy kormányzósága fémjelezte. Amint fentebb már utaltam rá, maga Horthy is ápolt angol–amerikai kapcsolatokat. Azonban a trianoni békeszerződés és a kollektív emlékezetben történő feldolgozásának kudarcá történelmileg meghatározta az ország közeljövőjét. A revizionizmus meghatározó erővé vált a magyar politikában, és ez elkerülhetetlenül szorosabbra fűzte a szálakat Németországgal, mivel a magyar elit egyedül német segítséggel remélhette az elcsatolt területek visszaszerzését. 1933 után azonban ez az út végzetessé vált, és a holokausztba torkollott. Erre az anglofil gondolkodás magyar képviselői igyekeztek felhívni a jelentős zsidó lakossággal rendelkező ország vezetőinek figyelmét. Bethlen István miniszterelnök anglofiliáját ebben az összefüggésben kell értelmeznünk. A *Magyar Szemle* köre adott hangot ezen alternatív politikai irányynak, új kulturális orientáció köntösébe öltöztetve azt. Fő ideológiusa a korszak egyik legtekintélyesebb történésze,

²⁹ BIBÓ 2015: 199–232.

³⁰ PÉTER–LOJKÓ 2012: 213–280.

Szekfű Gyula volt.³¹ Olyan utat választott, amely szándékoltan eltért a kor magyar történetírásának nacionalista fősodrától: azt kívánta kimutatni, hogy a Habsburg-uralom jótékony hatást képviselt hazánk zivataros múltjában. Nagyszabású munkája a magyar politikai és kulturális elit 1848-as generációja által elért eredmények kritikai megközelítése volt. Szekfű koncepciójának riasztó antiszemita szövege van, miközben másfelől kísérletet tett kora magyar politikájának kritikus szemléletére, amelyet az általa alkotott „neobarokk társadalom” kifejezés is jelez. E kifejezéssel a nemzeti múlthoz való történetietlen, nosztalgikus visszatérést bírálta – ez a múlt ugyanis sok tekintetben konstruált volt.³²

Szekfű érvelésének vállalhatatlan antiszemitizmusa mellett vannak értékelhető elemei: nagyszabású narratívája hősenek Széchenyi Istvánt tette meg, akit az ország „nyugtatására” törekvő fő politikai erőként ábrázolt, szembeállítva a Kossuth és követői által képviselt nemzeti függetlenség eszméjével. Bár a 20. századi magyar történetírás fősodra szerint Kossuth mutatta a helyes utat, Szekfű és be nem vallott, mégis nagy hatású 1945 utáni követői – többek között a Londonban élő Péter László, a Magyarországon élő és dolgozó Kosáry Domokos – Széchenyi történelmi választását látták jobbnak, amennyiben ő a megvalósíthatatlan függetlenség helyett (haza) a társadalmi, gazdasági és kulturális előrelépést (haladás) látta elsődlegesnek. Péter és Kosáry eltérő okokból kritizálta a fősodorbéli nacionalista történeti megközelítést. Péter László részt vett az 1956-os forradalomban, amelynek leverését követően el kellett hagynia az országot. A Londoni Egyetem Szlav és Kelet-Európai Intézetében (School of Slavonic and Eastern European Studies) helyezkedett el, ahol megkísérelte újra megírni Magyarország történetét, Szent István megkoronázásától az Aranybullán, Werbőczy *Tripartitumán*, a híres *Pragmatica Sanctión* és az április törvényeken át Trianonig, majd a történeti alkotmányt felszámoló, Magyarország államformájáról szóló 1946. évi I. törvényekig. Művét nem csupán a két világháború közti fősodorbéli nacionalista történetírás kritikájának szánta (amelyet Szabad György vett ékesszólóan védelmébe), hanem kritizálni kívánta a kommunista Magyarország hivatalos történetírását is. Kosáry Domokos ugyanakkor kihasználta a sztálini korszak fagyos viszonyait követő enyhülést, amelynek

³¹ DÉNES 2015.

³² SZEKFŰ 1920.

során a magyar Kommunista Párt ideológusai a lehető leginkább igyekeztek eltávolodni a korábbi nacionalista szemlélettől, és így politikai hátszelet is kapott egy Széchenyi-párti narratíva. A rendszerváltást követő időszakból visszatekintve Kosáry és László erőfeszítései többé-kevésbé azonos irányba mutatnak, míg a nacionalisták és az angolos irányt képviselők között mesterségesen kreált és a mai napig fenntartott ellentét valójában hiábavaló és elhibázott.

KÖVETKEZTETÉS: TÚLÉLHETI-E AZ ANGLOFÍLIA A RÉGI ANGLIA HANYATLÁSÁT?

Közép-Európában az anglofiliát hosszú ideig az illuzórikus történeti konstrukciók válfajaként tartották számon, amely egyfajta hamis reményen túl semmit sem képes nyújtani. Mind a történészek, mind a politológusok lelkesen igyekeztek feltárni az efféle rekonstrukciók hiányosságait, rámutatva, hogy a személyes kapcsolatok igen ritkán képesek valódi történelmi hatások megalapozására, és hogy a látszólag hasonló eseményekről, dokumentumokról, illetve intézményekről helyes értelmezés esetén – ha lehántjuk róluk az értelmező vágyálmait, és nem engedünk az anakronizmus vonzásának – kiderül, hogy valójában egészen mások. Az anglofilia tehát a világnak e szegletében sosem jelenthet valós alternatívát, hiszen geopolitikai értelemben Közép-Európa túllontúl távol esik Nagy-Britanniától ahhoz, hogy részesülhessen annak jótékony, közvetlen történelmi, politikai vagy kulturális hatásaiból.

Jelen tanulmány azt szeretné megmutatni, hogy az anglofilia más módon is értelmet nyerhet Közép-Európában. Ahelyett, hogy jól körülhatárolt rendszerként vagy kifejezett kulturális mérceként értelmeznénk, tekinthetünk rá sajátos politikai filozófiaként, amely leghatásosabban bizonyos életstílusokban és viselkedésmódokban testesül meg. E megtestesült filozófia a több évszázadnyi brit politikai kultúrából táplálkozik, azonban nem korlátozódik annak konkrét politikai valóságára. Valójában az így értett anglofilia a brit politikai kultúra eredményeiből kinyert esszencia. Olyan életmódként manifesztálódik, amelyet bizonyos stílusok és manírok jellemeznek, továbbá az a sajátos tartás, amely az úriember, a *gentleman* sajátja. Ezek a gyakorlati

erényekbe ágyazott elvek szilárd gyökerekkel rendelkeznek a görög-római és a zsidó-keresztény hagyományban, mégis brit kontextusban csapódtak le, és kristályosodtak ki elsőként. Ezen elvek feltűnése Közép-Európában mindig konkrét politikai és kulturális célokat szolgált. Az újkorban ösztönzőleg hatott az üzleti, gazdasági, társadalmi és kulturális affinitások fejlődésére. Az anglofilek egyre nagyobb hatékonysággal hangsúlyozták a jogállami rendszer intézményi garanciáinak jelentőségét. Ami ennél is fontosabb, ösztönözték a szembehelyezkedést a 20. századi totális államnak mind a baloldali, mind a jobboldali variánsával, azaz a kommunizmussal, a náciizmussal és a faszizmussal. Ez pedig abból fakadt, hogy az anglofiliának meghatározó összetevője egyfajta konzervatív mentalitás és viselkedéskultúra. Nem véletlen, hogy a totalitárius rendszerek nem csupán gyanakvással szemlélték az anglofiliát, hanem egyenesen üldözték e politikai orientáció és kulturális attitűd szószólóit és követőit, amelyet magukra nézve kifejezetten ellenségesnek tartottak. Nem nehéz elképzelni, hogy az anglofilia jótékony hatású lehet a rendszerváltoztatás utáni Magyarországon is azáltal, hogy olyan keretet nyújt a sajátosan közép-európai politikai közösség és elitje számára, amely az adott időszak épp aktuális brit politikai helyzetétől függetlenül is valamifajta értékalapú mérceként szolgálhat.

E normatív érveken túl specifikusan a konzervatív politikai filozófia is sokat tanulhat az anglofiliától. Idézzünk fel három olyan mozzanatot, amelyről fentebb már esett szó!

1. Elvek eszmék kontra életvilág. Míg a filozófia – és a politikai filozófia – általában jól körülhatárolt fogalmakon, elveken és téziseken keresztül tör utat magának, a konzervativizmus azon feltételezésen alapul, hogy a politikában nem létezhetnek univerzális érvényű fogalmak, elvek és tézisek. A konzervatív politikus ezek helyett inkább a gyakorlati bölcsesség erényére támaszkodik, a politikai ügyek vitelének konkrét módjára és arra, amit ezen életvitel korlátainak tekinthetünk. Ez azt jelenti, hogy a régi Anglia iránti elismerés nem egy konkrét rezsim vagy intézményrendszer utáni nosztalgia, hanem életmódváltás, amely bizonyos értékeket őriz, amelyek viszont sokszor hiányzó erények formájában testesülnek meg és hagyományozódnak át.
2. Ha a fenti állítás igaz, akkor az anglofilia első körben kulturális jelenség, egy bizonyos életmód iránt érzett elfogultság, azaz elsősorban nem

adott alkotmányi keret vagy jogtudományi paradigma védelme. Ha elfogadjuk, hogy az anglofilia elsődlegesen kulturális kérdés, az nem zárja ki politikai következményeit. Az anglofilia segít elfogadni azt a tényt, hogy a kultúra hatást gyakorol a politikára, azaz a kulturális kérdések meghatározzák, hogy mi lehetséges egy adott politikai közösség politikájában. A „puha hatalom” újabb előtérbe nyomulásának az lehet az oka, hogy a világpolitika résztvevői is belátták, leghatékonyabban ilyen eszközökkel, a kultúrán keresztül tudnak befolyást gyakorolni az emberek viselkedésére. Ennek oka az, amit John Lukacs többször hangsúlyozott: a szellemi-kulturális tájékozódás már kijelöli a tényleges politikai játékteret.

3. Ez elvezet bennünket a legfontosabb kérdésünkhöz: ha az előző két pontunk igaz, akkor felmerül, miként élheti túl az anglofilia formáját öltő konzervativizmus a régi Anglia hanyatlását? *Anglia, egy eltűnő ideál* (2001) című könyvében Roger Scruton meglehetősen pesszimista álláspontot képviselt az angol kultúra kilátásait illetően. Úgy látta, az angol életmód legjellegzetesebb formái valóban hanyatlásnak indultak, ami azt jelenti, hogy az ország jövője nem kecsegtet sok reménnyel. Egy másik könyvében Scruton arról elmélkedik, hogy mi is *A pesszimizmus haszna és a hamis remény veszélye*. Ugyanakkor az olyan könyveiben, mint a *News from Somewhere: On Settling* (2004), Scruton még egyszer bebizonyította elkötelezettségét az emberi és a természeti viszonyok hagyományos módon történő kezelése mellett. Ha a hétköznapi kultúra meghatározza a politikát, és az nem más, mint amit mi emberek – nem a hivatásos politikusok – úgy művelünk együtt, egymással, hogy nem feltétlenül reflektálunk rá, akkor mégiscsak rajtunk múlik, és nem a politikusainkon, hogy az anglofilia lényegét adó hagyományos életmód és emberi viszonyok erőnyeit sikerül-e ráhagynunk gyermekeinkre és unokáinkra. Ez a kérdés pedig attól függetlenül él és fontos, hogy mi történik épp aktuálisan Angliában, vagy tágabb értelemben az angolszász világban. Ebben az értelemben az anglofilia egy visszatérő közép-európai séma arra nézve, hogyan lehet az ember és közössége hagyományelvű anélkül, hogy tagadná a modernitás hasznát és a civilizáció előnyeit.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BIBÓ, István (2015): The Warped Hungarian Self: A History of Impasse. In DÉNES, Iván Zoltán – PÁSZTOR, Péter (szerk.): *The Art of Peacemaking: Political Essays by István Bibó*. New Haven, CT: Yale University Press. Online: <https://doi.org/10.12987/yale/9780300203783.003.0005>
- CONCHA Győző (1880): Az angolos irány politikai irodalmunkban a múlt század végén. *Erdélyi Múzeum*, 7(2), 33–44.
- CONCHA Győző (1885): *A kilenczvenes évek reformeszméi és előzményeik*. Budapest: Franklin.
- CSÁKY, Moritz (1981): *Von der Aufklärung zum Liberalismus. Studien zum Frühliberalismus in Ungarn*. Vienna: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- DEAK, István (2001): *The Lawful Revolution. Louis Kossuth and the Hungarians 1848–1849*. London: Phoenix.
- DEMETER, Tamás (1999): From Classical Studies Towards Epistemology: The Work of József Balogh. *Studies in East European Thought*, 51, 287–305. Online: <https://doi.org/10.1023/A:1008765318353>
- DÉNES Iván Zoltán (2015): *A történelmi Magyarország eszménye. Szekfű Gyula, a történetíró és ideológus*. Pozsony: Kalligram.
- FEST Sándor (1917): *Angol irodalmi hatások hazánkban Széchenyi István fellépéséig*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- FRANK, Tibor (1993): Editing as Politics: József Balogh and the Hungarian Quarterly. *The Hungarian Quarterly*, 34(129), 5–13.
- FRANK, Tibor (1999): *Ethnicity, Propaganda, Myth-Making. Studies on Hungarian Connections to Britain and America, 1848–1945*. Budapest: Akadémiai.
- FRANK, Tibor (2003): To Comply with English Taste: The Making of Hungarian Quarterly 1934–1944. *The Hungarian Quarterly*, 44(171), 67–80.
- FRANK Tibor (2018): *Britannia vonzásában*. Budapest: Gondolat.
- GRÓH Gáspár (2018): A lapról. *Magyar Szemle*, 2018. február. Online: <https://magyar-szemle.hu/a-laprol>
- GROSSCHMID Béni (1928): *Werbőczy és az angol jog [Werbőczy and the English Law]*. Budapest: Franklin.
- [HORKAY] HÖRCHER Ferenc szerk. (1996): *A skót felvilágosodás. Morálfilozófiai szöveggyűjtemény*. Budapest: Osiris.
- [HORKAY] HÖRCHER Ferenc szerk. (2002): *Hayek és a brit felvilágosodás. Tanulmányok a konstruktivista gondolkodás kritikájának esztörténeti forrásairól*. Budapest: Pázmány Péter Katolikus Egyetem.
- HÖRCHER, Ferenc (1995): Hume and Wittgenstein on the Certainty of Culture. In JOHANNESSEN, Kjell S. – NORDENSTAM, Tore (szerk.): *Culture and Value. Philosophy and the Cultural Sciences*. Kirchberg am Wechsel: The Austrian Ludwig Wittgenstein Society, 27–33.

- HÖRCHER, Ferenc (2016a): Enlightened Reform or National Reform? The Continuity Debate about the Hungarian Reform Era and the Example of the Two Széchenyis (1790–1848). *The Hungarian Historical Review*, 5(1), 22–45.
- HÖRCHER, Ferenc (2016b): From Reason of State to Coordination by Trade: Hume's Commercial Society as a Means of Arranging National and Global Political Order. *Society and Politics*, 10(1), 5–23. Online: <https://socpol.uvvg.ro/docs/2016-1/2.pdf>
- HÖRCHER, Ferenc (2019): Reforming or Replacing the Historical Constitution? Lajos Kossuth and the April Laws of 1848. In HÖRCHER, Ferenc – LORMAN, Thomas (szerk.): *A History of the Hungarian Constitution. Law, Government and Political Culture in Central Europe*. London: I.B. Tauris, 92–121. Online: <https://doi.org/10.5040/9781788315814.ch-005>
- JOHNSTON, William M. (1983): *The Austrian Mind. An Intellectual and Social History 1848–1938*. Berkeley, CA: University of California Press. Online: <https://doi.org/10.1525/9780520341159>
- KONTLER László (1990): Bevezetés. In BURKE, Edmund: *Töprengések a francia forradalomról*. Ford. Kontler László. Budapest: Atlantisz, 9–80.
- MARCZALI Henrik (1907): *Az 1790/1-diki országgyűlés*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- MISKOLCZY Ambrus (2019): *Széchenyi Ferenc a szabadkőművesség erénykultuszától a katonikus megújulásig*. Budapest: Universitas.
- PÁSZTOR, Péter – FEKETE-SZALÓKY, Zoltán (2020): „... Then They Said: Malenky Robot” – The 681,000 Prisoner-of-War Record Cards Received from Russia in 2019. *Hungarian Review*, 11(4). Online: https://hungarianreview.com/article/20200713_then_they_said_malenky_robot_the_681_000_prisoner-of-war_record_cards_received_from_russia_in_2019
- PÉTER, László – LOJKÓ, Miklós (2012): The Dualist Character of the 1867 Hungarian Settlement. In PÉTER, László: *Hungary's Long Nineteenth Century. Constitutional and Democratic Traditions in a European Perspective*. Leiden: Brill, 213–280. Online: https://doi.org/10.1163/9789004224216_009
- ROMSICS, Ignác (1995): *István Bethlen. A Great Conservative Statesman of Hungary, 1874–1946*. New York: Columbia University Press.
- SAKMYSTER, Thomas (1978): István Bethlen and Hungarian Foreign Policy, 1921–1931. *Canadian–American Review of Hungarian Studies*, 5(2), 3–16. Online: https://epa.oszk.hu/01900/01994/00009/pdf/CARHS_1978_2_003-016.pdf
- SCRUTON, Roger (2001): *England. An Elegy*. London: Pimlico. [magyar nyelven: *Anglia, egy eltűnő ideál*. Ford. Csaba Ferenc. Budapest: Typotex, 2004.]
- SZEKFŰ Gyula (1920): *Három nemzedék. Egy hanyatló kor története*. Budapest: Élet.
- VÁCI, P. Sándor szerk. (2021): *An English Dimension. The Diaries of the Hungarian Count István Széchenyi 1832–1834*. Budapest: Pallas Athén.
- VISZOTA Gyula szerk. (1925): *Gróf Széchenyi István naplói I*. Budapest: Magyar Történelmi Társulat.